

Наукова діяльність у галузі судової експертизи — основа методології судово-експертних досліджень в умовах воєнного стану

Александар Іванович *^a, Елла Сімакова-Єфремян **^b, Євген Півньов ***^c

* PhD у галузі права, професор, Управління поліції Чорногорії, м. Подгориця, Чорногорія, e-mail: ialeksandar@t-com.me

** Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

*** Аспірант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2430-3510>, e-mail: Pivnov@hniise.gov.ua

^a Валідація, ресурси, формальний аналіз.

^b Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, методологія, нагляд.

^c Написання оригінального рукопису.

DOI: [10.32353/khrife.3.2023.02](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2023.02) УДК [343.98:355.012](477)

Надійшло 05.09.2023 / Рецензовано 06.09.2023 / Прийнято до друку 07.09.2023 /
Доступно онлайн 29.09.2023

За своєю сутністю метод дослідження є сукупністю прийомів, способів та операцій практичних і теоретичних дій людини, спрямованих на пізнання об'єкта. Зарубіжні наукові школи найчастіше не розмежовують методологію й методи дослідження. Вітчизняна наукова традиція розглядає методологію як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження та якими обумовлено сукупність його пізнавальних засобів, методів і прийомів. Інша важлива підстава для диференціювання методів — розподіл за ступенем їхнього впливу на збереження об'єктів судової експертизи. Мета цієї роботи (для досягнення якої застосовано загальнонаукові, окремі та спеціальні методи) — дослідити питання методології судової експертизи, методів і методик експертних досліджень в умовах воєнного стану та глобальних загроз, пов'язаних зі злочинами російського агресора проти України. Проведено аналіз термінів і понять, запропоновано власні визначення й наголошено на необхідності вдосконалити науково-методичні положення судово-експертної діяльності. Незважаючи на об'єктивні проблеми, пов'язані із воєнним станом, науковці й експерти-практики системи судово-експертних

установ України наполегливо продовжують наукову діяльність, оскільки застосування спеціальних знань у формі висновку експерта є гарантією експертного забезпечення правосуддя в державі. Водночас розв'язання завдань судової експертизи має ґрунтуватися на надійній, сучасній науково-методичній базі, що потребує наукових розвідок із теоретичних і методичних питань. Проаналізовано нормативне регулювання обліку методик проведення судових експертиз. За результатами розгляду питань міжнародної співпраці в галузі судової експертизи під час війни виокремлено нагальні проблеми, серед яких — залучення іноземних експертів до проведення судових експертиз в Україні, що потребує нормативного врегулювання в Законі України «Про судову експертизу». Вивчено тематику науково-дослідних робіт (на прикладі Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»), пов'язану із викликами війни, що підтвердило актуальність порушених питань для сучасного етапу розвитку судової експертизи.

Ключові слова: *судова експертиза; методологія; методика; метод; судово-експертна діяльність; науково-методичне забезпечення.*

Постановка наукової проблеми

Методологія (грец. *μεθοδολογία* — учення про метод) — це: «1. Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа. <...> 2. Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання»¹. Оскільки наріжним для поняття «методологія» є метод пізнання, то слід розуміти, що за своєю сутністю метод є сукупністю прийомів, способів та операцій практичних і теоретичних дій людини, спрямованих на пізнання об'єкта; у науці — це засіб здобуття нових результатів пізнання. У судовій експертизі вибір методу завжди залежить від об'єкта, предмета й завдань дослідження, а сукупність ме-

тодів пізнання — це методика експертного дослідження, яка є спеціальним методом судової експертизи. Дуалізм поняття методу та методики експертного дослідження розкриває складність цих понять. Методи пізнання розподіляють на загальні для всіх наук, окремі та спеціальні. Методологія судової експертизи завжди будувалася на результатах наукових досліджень із розроблення її теоретичних і методичних положень. Ці процеси тривають навіть під час війни російського агресора проти України: сьогодні перед судовими експертами постають нові завдання, які неможливо розв'язати без належного розроблення науково-методичної бази судової експертизи, оскільки саме судова експертиза є надійним джерелом доказів у будь-якому виді судочинства, зокрема

1 Методологія / Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. // за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 4. 1973. С. 692. URL: <http://sum.in.ua/s/Metodologhija> (дата звернення: 20.09.2023).

у кримінальних провадженнях за воєнними злочинами окупантів проти українського народу.

Мета статті

Дослідити актуальні проблеми методології судової експертизи в умовах воєнного стану та глобальних загроз, пов'язаних зі злочинами російського агресора проти України; визначити основні тенденції, проблеми й перспективи наукових досліджень крізь призму тематики наукових робіт у галузі судової експертизи.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові (зокрема,

діалектичний, порівняння, описування, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію тощо), використано окремі, а також спеціальні методи наукового дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Ми неодноразово звертали увагу на різні аспекти методології судової експертизи в низці наукових праць² і дійшли висновку, що здебільшого представники іноземних наукових шкіл не розмежовують методологію й методи дослідження³. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких ґрунтуються дослідження та які обумовлюють

- 2 Сімакова-Єфремян Е. В. Теорія і методологія комплексної експертизи контактної-слідової взаємодії об'єктів: монографія. Харків, 2004. 176 с.; Ї ж. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 225—235. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/720/1/VestnikAprN3_2006.pdf (дата звернення: 02.08.2023); Ї ж. До питання про методи та методики експертних досліджень. *Сучасні проблеми розвитку судової експертизи*: зб. мат-лів засід. «кругл. столу», присвяч. 10-річ. створ. Севаст. від-ня ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Севастополь, 10—11.06.2010). Харків, 2010. С. 31—33; Ї ж. Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 225—232; Ї ж. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків, 2016. 456 с.
- 3 Див., напр.: Miller G. A. The cognitive revolution: a historical perspective. *Trends in Cognitive Sciences*. 2003. Vol. 7. Is. 3. Pp. 141—144. DOI: [10.1016/S1364-6613\(03\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(03)00029-9) (дата звернення: 30.08.2023); Bailenson J. N., Beall A. C., Loomis J., Blascovich J., Turk M. Transformed Social Interaction, Augmented Gaze, and Social Influence in Immersive Virtual Environments. *Human Communication Research*. 2005. Vol. 31. No. 4. Pp. 511—537. URL: https://www.academia.edu/2846170/Transformed_social_interaction_augmented_gaze_and_social_influence_in_immersive_virtual_environments (дата звернення: 30.08.2023); Cappella J. N. & Pelachaud C. Rules for responsive robots: Using human interactions to build virtual interactions // Vangelisti A. L., Reis H. T. & Fitzpatrick M. (Eds.). *Stability and change in relationships*. Cambridge, 2002. Pp. 325—354. DOI: [10.1017/CBO9780511499876.018](https://doi.org/10.1017/CBO9780511499876.018) (дата звернення: 30.08.2023); Craig R. T. Cognitive science: A new approach to cognition, language, and communication. *Quarterly Journal of Speech*. 1978. No. 64. Pp. 439—467; Idem. Communication theory as a field. *Communication Theory*. 1999. No. 9 (2). Pp. 119—161; Kendon A. Movement Coordination in Social Interaction: Some Examples Described. *Acta Psychologica*. 1970. No. 32 (2). Pp. 101—125. DOI: [10.1016/0001-6918\(70\)90094-6](https://doi.org/10.1016/0001-6918(70)90094-6) (дата звернення: 30.08.2023); Lee K. M. & Nass C. The Multiple Source Effect and Synthesized Speech: Doubly-Disembodied Language as a Conceptual Framework. *Human Communication Research*. 2004. No. 30 (2). Pp. 182—207. DOI: [10.1093/hcr/30.2.182](https://doi.org/10.1093/hcr/30.2.182) (дата звернення: 30.08.2023); MacLeod C. M. Half a century of research on the

сукупність його пізнавальних засобів, методів і прийомів⁴. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження або як їхню систему. Під методикою розуміють алгоритм послідовних дій дослідника з метою вирішити конкретне наукове завдання.

Слід погодитися із уявленнями науковців про те, що методика — це побудована в певній послідовності сукупність прийомів і засобів дослідження, включно з технікою та різноманітними операціями з фактичним матеріалом⁵.

Як ми вже зазначали, важливим складником методології є метод, що належить до структури методології, її концепції, хоча розроблення його провідних принципів і прийомів, послідовність їх використання зумовлено передусім концептуальними засадами. Метод здебільшого є сукупністю прийомів та способів, які найчастіше використовують у певній послідовності. Вирішальне значення для розвитку методів судової експертизи має не тільки вплив науково-технічного прогресу,

Stroop Effect: An integrative review. *Psychological Bulletin*. 1991. No. 109 (2). Pp. 163–203. DOI: 10.1037/0033-2909.109.2.163 (дата звернення: 30.08.2023) ; Medin D. L., Ross B. H., Markman A. B. *Cognitive Psychology*. 3rd ed. Austin, TX, 2001. 633 p. ; Stroop J. R. *Studies of Interference in Serial Verbal Reactions*. *Journal of Experimental Psychology*. 1935. No. 18. Pp. 643–662. DOI: 10.1037/h0054651 (дата звернення: 30.08.2023) ; Thagard P. *Mind: Introduction to Cognitive Science*. 2nd ed. London, England, 2005. 280 p. ; Walther J. B. *Computer-Mediated Communication: Impersonal, Interpersonal, and Hyperpersonal Interaction*. *Communication Research*. 1996. Vol. 23. Is. 1. Pp. 3–43. DOI: 10.1177/009365096023001001 (дата звернення: 30.08.2023) та ін.

- 4 Див., напр.: Булкат М. С. Зовнішні функції України та тенденції їх розвитку : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 237 с. ; Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. *Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка*. Харків, 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf (дата звернення: 30.08.2023) ; Кириленко І. С. Локальна нормотворчість в сучасному суспільстві: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 220 с. ; Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21. URL: https://www.pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravoukr_2010_4/ (дата звернення: 30.08.2023) ; Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ, 2010. 368 с. ; Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_11_4 (дата звернення: 30.08.2023) ; Рабінович П. М. Категорії та закони діалектики — актуальний інструмент сучасного правопізнання (за матеріалами практики Страсбурзького суду). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2009. № 4 (59). С. 8–19 ; Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб.* Київ, 2003. 240 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-96.html> (дата звернення: 09.06.2016) ; Циппеліус Р. *Юридична методологія / Роман Корнута (пер., адапт., прикл. з права Укр. і спис. термін.)*. Київ, 2004. 176 с.
- 5 Доклад. див.: Гросс Г. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Киев, 2021. 1080 с. ; Колесниченко А. Н. *Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений // Лисиченко В. К., Гончаренко В. И., Салтевский М. В. и др. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / под ред. В. К. Лисиченко*. Киев, 1988. С. 7–15 ; Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А., Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Шевчук В. М. *Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька*. 4-те вид., перероб. і допов. Харків, 2008. 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 30.08.2023).

а й ті умови, у яких перебуває конкретна галузь наукового пізнання у країні (наприклад, політична, економічна й епідеміологічна ситуація, воєнні дії, інші форс-мажорні обставини). Сьогодні ми бачимо, як російська агресія впливає на вибір наукових тем у галузі судової експертизи.

Викладення основного матеріалу дослідження

Передусім зауважимо, що за результатами узагальнення літературних джерел можна виокремити основні тенденції розвитку методів судової експертизи, конкретизовані у прийомах і способах, які застосовують дослідники та які сукупно складають методіку експертного дослідження. Так, в українській спеціальній літературі І. В. Манжун дослідила питання визначення методів пізнання: провела аналіз літературних джерел із питань визначення та класифікації загальнонаукових, спеціально-юридичних та інших методів пізнання, їх взаємозв'язку, взаємозалежності у процесі наукового дослідження⁶. Зокрема, дослідниця констатує, що в юридичній науці не склалося єдиної класифікації методів пізнання явищ і процесів реальної дійсності: ав-

тори виокремлюють та групують методи пізнання відповідно до поставлених завдань щодо повноти й усебічності обраного дослідження, а для цього мають змогу застосувати лише системи взаємопов'язаних і взаємозалежних методів, оскільки цей вибір обумовлено природою та сутністю конкретного явища⁷.

Результати дослідження Е. Б. Сімакової-Єфремян з опитування судових експертів щодо диференціювання методів судової експертизи свідчать про відсутність однастайності у цьому питанні: 37% розподіляють методи на 3 категорії (загальні (загальнонаукові), окремі та спеціальні); 30% — на дві категорії (загальні (загальнонаукові) та спеціальні), а 33% або наводять власні дрібні диференціювання, які відрізняються від зазначених, або взагалі дають неприйнятні відповіді: змішують поняття стадії та методу експертного дослідження, прийому (способу) із методом дослідження. Як зауважує науковиця, результати анкетування свідчать про необхідність докладного аналізу диференціювання методів судової експертизи⁸ і, хоча минули десятки років від розподілу методів за ступенями спільності й субординації, така класифікація до сьогодні є найбільш правильною, адже

- 6 Див.: Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права : словник. Київ, 2003. 404 с. ; Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ, 2006. 235 с. ; Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми, 2014. 544 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/47858/1/Sukhonos_ml_TDP_uchebник.pdf (дата звернення: 30.08.2023) ; Філософія права : навч. посіб. / за ред. О. Г. Данильяна. Київ, 2009. 269 с. ; Ржевська В. С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с. ; Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник. Київ, 2010. 472 с. ; Галака С. П. Ядерне нерозповсюдження у світовій практиці : автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2006. 26 с. ; Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика дослідницької діяльності : підручник. 5-ге вид., стер. Київ, 2006. 307 с. ; Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків, 2001. 656 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_948_39072050.pdf (дата звернення: 30.08.2023).
- 7 Манжун І. В. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_11_4 (дата звернення: 30.08.2023).
- 8 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження С. 168.

завдяки їй можна скласти уявлення про ієрархічність цієї побудови: усеохопний діалектичний метод і методи логіки (абстрагування, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, ідеалізацію, побудову гіпотез, аналогію тощо); загальнопізнавальні методи (спостереження, вимірювання, описування, планування, експеримент, моделювання тощо); окремі інструментальні (мікроскопічні (зокрема, вимірювальні), фотографічні, хімічні, спектральні, хроматографічні, рентгєнівські, фізико-технічні, математичні й інші допоміжні технічні методи); спеціальні методи, функції яких виконують спеціалізовані методики експертного дослідження.

Звертаємо увагу на іншу важливу підставу для диференціювання методів — це розподіл за ступенем їхнього впливу на збереження об'єктів судової експертизи (методи, що пошкоджують (руйнують) об'єкт, або ті, що залишають об'єкт без змін). Безумовно, прерогативу слід віддавати щадним методам. Цей наратив відповідає вимогам Закону України «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*) щодо пошкодження або втрати об'єктів дослідження під час проведення судових експертиз лише тією мірою, якою це необхідно для дослідження (ст. 5)⁹. Іноді вибір щадного методу дослідження відіграє вирішальну роль під час оцінювання результатів дослідження судом: ідеться про ситуації, коли для з'ясування істини у справі суд вбачає за необхідне залучити судового експерта для проведення повторного або додаткового дослідження об'єкта. Зрозуміло, що коли об'єкт знищено або

пошкоджено через застосування руйнівного методу експертного дослідження, цей факт може негативно вплинути на ухвалення правосудного рішення.

Ще одне питання, на якому хотілося б акцентувати увагу,— облік методик проведення судових експертиз. Відповідно до ст. 9 профільного Закону методики проведення судових експертиз (окрім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації у визначеному Кабінетом Міністрів України (далі — КМУ) порядку¹⁰. Постановою КМУ в липні 2008 р. затверджено Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз¹¹, згідно з яким визначено норми ведення відповідного Реєстру методик проведення судових експертиз (далі — *Реєстр*). У згаданому Порядку закріплено на законодавчому рівні поняття методики як результату наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які експерт застосовує у процесі послідовних дій з метою виконання певного експертного завдання. Організаційні й методологічні принципи ведення Реєстру визначає Міністерство юстиції України. Методики, подані до державної реєстрації, розглядає Координаційна рада з проблем судової експертизи при Мін'юсті України, створена відповідно до ст. 8 профільного Закону для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, які мають міжвідомчий характер. У складі Координаційної ради перебувають представники адміністрацій практично всіх державних судово-експертних установ (Мін'юсту,

9 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 02.09.2023).

10 Там само.

11 Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. постановою КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.09.2023).

МВС, Держприкордонслужби, МОЗ, СБ України) і спільноти судових експертів, які не працюють у державних установах. Кожна запропонована до розгляду методика підлягає вивченню членами Координаційної ради, у разі прийняття позитивного рішення про державну реєстрацію їй надають відповідний реєстраційний номер і заносять до Реєстру відповідні дані про неї. У Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз¹² обумовлено процедуру його формування й ведення. Реєстр — це офіційна електронна база даних, яку ведуть із метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, атестованих і рекомендованих до впровадження в експертну практику. Інформація із Реєстру є відкритою для запитів правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб. Під час воєнного стану доступ до цього Реєстру тимчасово закрили, однак згодом знову відкрили. У Реєстр занотовують реєстраційний код методики, вид (підвид, рід) експертизи або галузь знань, назву методики, найменування спеціалізованої установи, що її розробила, рік створення й дату прийняття рішення про її державну реєстрацію тощо. Будь-яка особа має вільний доступ до Реєстру, а в разі надходження запиту від правоохоронних органів, судів та юридичних і фізичних осіб щодо відповідної методики з Реєстру надають витяг. До того ж, якщо методика не має будь-яких обмежень щодо її обігу — за відповідним запитом Мін'юст може надати її текст замовникові. Питання обмеження доступу до методик, які містять конфіденційну інформацію, є предметом дискусії вже тривалий час, адже методики

криміналістичних досліджень належать до джерел із грифом «Для службового користування». Головна мета такого «грифування» полягає в тому, щоб не дати злочинним елементам доступу до певної інформації. Злочинці можуть використати таку інформацію з неправомірною метою (наприклад, щодо компонентного складу наркотичних засобів, психотропних речовин, вибухових речовин, особливостей виготовлення зброї та боєприпасів, вибухових пристроїв, підроблення документів тощо). Водночас можемо констатувати, що мережа «Інтернет» рясніє інформацією про подібні випадки. Особливо небезпечним є вільний обіг такої інформації під час воєнного стану. Уважаємо, що обмеження доступу до конфіденційної інформації з Реєстру має превентивний характер у боротьбі зі злочинністю.

Реєстр має зручні для використання структуру та принципи побудови, що дають змогу скористатися інформацією із нього навіть особам, які не є носіями спеціальних знань: за видами експертних спеціальностей, які своєю чергою ґрунтуються на об'єктному підході (залежно від об'єкта). Інтеграційні методики комплексних досліджень, засновані на комплексах прийомів, способів і методів дослідження з різних галузей спеціальних знань, об'єднано в окрему групу.

Розглянемо стисло основні принципи використання методів різних галузей науки й техніки в судовій експертизі. Вище ми вже зазначали, що судова експертиза як засіб пізнання послуговується методами діалектики — теорією людського пізнання, гносеологією будь-яких явищ і процесів, які необхідно розглядати в розвитку, поетапно, від

12 Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : затв. наказом Мін'юсту України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 02.09.2023).

незнання до знання. Цей процес спостерігається під час кожного судово-експертного дослідження. Саме тому судовий експерт має досконало знати всі категорії та закони діалектики, а також інші загальні методи пізнання (ті, що використовуються у всіх сферах діяльності). Окремі методи пізнання (характерні для окремих галузей науки) також є надійним інструментарієм судових експертів: вони є складовою спеціальних методів, функції яких виконують методики проведення судових експертиз. Саме природа досліджуваних об'єктів під час вибору окремих методів дослідження відіграє надважливу роль. Зрештою останньою ланкою розподілу методів судової експертизи є спеціальні, тобто ті, що характерні тільки для судової експертизи. Зважаючи на те, що такі спеціальні методи використовують тільки для проведення судової експертизи, варто зауважити, що їх розробляють саме із цією метою. Так, для того щоб визначити розмір матеріальної шкоди, нанесеної власникові внаслідок руйнування автотранспортного засобу (наприклад, від артобстрілу), розроблено спеціальну методику, яка покроково дає змогу це з'ясувати. Методика встановлення розміру матеріальної шкоди, заподіяної власникові об'єкта нерухомості (наприклад, пошкодженого (зруйнованого) ракетним ударом), є спеціальним методом, характерним для судової будівельно-технічної експертизи, тощо.

Отже, під методикою судово-експертного дослідження слід розуміти систему методів (прийомів, технічних засобів), застосовуваних для вивчення об'єктів судової експертизи та встановлення фактів, які стосуються предмета певного роду, виду й підвиду судової експертизи. На нашу думку, більш повним і правильним є таке визначення

методики судово-експертного дослідження: це результат науково-технічної діяльності у вигляді нормативного документа, що містить інформацію про предмет і завдання дослідження, типові питання, які ставлять судовому експертові (експертам) про об'єкти дослідження, вимоги до суб'єкта судової експертизи, технічні умови проведення досліджень щодо вибору методів (стандартизованих і нестандартизованих), оцінювання їхньої придатності й невідзначеності вимірювань, устаткування, простежуваність вимірювання, вихідні еталони та зразкові речовини, процедури відбирання експериментальних зразків, алгоритм послідовних дій судового експерта з метою виконання певного експертного завдання й оцінювання отриманих результатів¹³.

Метою цього наукового дослідження є аналіз специфічних ознак методичного забезпечення у зв'язку із виникненням нових завдань з експертного забезпечення правосуддя, пов'язаних із викликами війни. Сьогодні вся експертна спільнота опікується науково-методичним забезпеченням тих напрямів судово-експертної діяльності в Україні, які передусім пов'язані з питаннями розслідування злочинів російського агресора проти українського народу.

Науковий напрям діяльності, за яким працює один із авторів цієї праці, стосується дослідження проблем використання результатів дорожньо-технічної експертизи як джерела доказів у кримінальних провадженнях. Привертає увагу той факт, що у зв'язку із появою нових завдань, пов'язаних із викликами війни росії проти України, значно збільшився обсяг дорожньо-технічних досліджень. До нападу російського агресора на Україну головні проблеми цього роду судової експертизи полягали

13 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження С. 184.

в необхідності розроблення теоретичних, правових і практичних питань щодо державної політики у сфері забезпечення дорожнього руху¹⁴ та методичної бази дорожньо-технічних досліджень як інструмента протидії злочинам у будівництві доріг¹⁵. Із початком підступної війни російського агресора проти нашої держави й до сьогодні актуальності набуло питання фіксування та розслідування (завдяки використанню спеціальних знань) воєнних злочинів рф (зокрема, пов'язаних із руйнуванням

дорожньої інфраструктури нашої країни)¹⁶. У цьому плані суттєва допомога для спільноти українських експертів надходить з боку іноземних партнерів.

Проблеми інтеграції судово-експертної діяльності українських фахівців і міжнародної співпраці в галузі судової експертизи є актуальними для будь-якого періоду її розвитку в Україні, однак особливого значення вони набули під час російської агресії проти нашої держави. Ідеться про те, що саме в цей тяжкий для України час підтримка

- 14 *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 05.11.2021) / уклад.: А. В. Калініна ; НДІ вивч. проблем злочин. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2021. 134 с. DOI: [10.31359/978-966-998-313-8](https://doi.org/10.31359/978-966-998-313-8) (дата звернення: 20.08.2023).
- 15 Півньов Є. О. До питання експертного забезпечення розслідування злочинів у сфері будівництва доріг. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15.12.2021). Київ, 2021. С. 349—353. URL: https://kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/aktualni-pytannya-sudovoyi-ekspertologiyi_2021_2.pdf (дата звернення: 03.09.2023) ; Pivnov Ye. O. Problem issues of using special knowledge during the investigation of crimes in the field of road construction. *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 7th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2022. Pp. 791—798. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/INTERNATIONAL-SCIENTIFIC-INNOVATIONS-IN-HUMAN-LIFE-19-21.01.22.pdf> (дата звернення: 03.09.2023).
- 16 Півньов Є. До проблем методичного забезпечення судової дорожньо-технічної експертизи під час війни. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювіл. видат. учен.: 95-річ. від дня народж. Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річ. від дня народж. М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків, 2023. С. 239—241. URL: [https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20\(1\)-181-360.pdf](https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20(1)-181-360.pdf) (дата звернення: 23.08.2023) ; Його ж. Проблемні питання експертних досліджень із визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації* : тези наук.-практ. конф. (Харків, 22.06.2022). Харків, 2022. С. 106—110. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf (дата звернення: 05.09.2023) ; Його ж. Деякі аспекти розширення меж предмету дорожньо-технічної експертизи в умовах війни та відновлення України у повоєнний період. *Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса — Львів, 28.09.2022). Львів, 2022. С. 121—123. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/174.pdf> (дата звернення: 20.08.2023) ; Його ж. Адаптація до викликів війни пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері судової експертизи. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16.12.2022). Київ, 2022. С. 383—386. URL: https://m3r.kxutm8pk3eqapl5ynjvb3gips8uao.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/konf_4_kndise_2022.pdf (дата звернення: 20.08.2023).

міжнародних партнерів набуває нового сенсу в аспекті розв'язання найскладніших проблем експертного забезпечення правосуддя. Узагалі підтримка європейською та світовою спільнотою народу України є потужним важелем впливу на перебіг цієї кривавої війни. Так, на початку російської агресії члени Європейської мережі судово-експертних установ (англ. *European Network of Forensic Science Institutes*, далі — *ENFSI*) виключили зі свого складу представників росії та Білорусі. У такий спосіб європейські експерти продемонстрували нам свою підтримку.

24 лютого 2022 року о 4-й годині ранку президент російської федерації путін оголосив проведення «спеціальної військової операції», і за його наказом розпочалося повномасштабне збройне вторгнення на територію України. Харків, де розташовано Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ICE*), від першого дня й до сьогодні тримає міцну оборону на кордоні з агресором, а судові експерти й науковці своєю сумлінною щоденною працею також наближають перемогу. Європейські партнери не залишилися осторонь, а всіма можливими способами допомагають розв'язувати найрізноманітніші питання експертного забезпечення правосуддя. Як ми вже зауважували, перед судовими експертами постало важливе завдання — фіксувати й обчислювати збитки, завдані рашистською навалою. Так, завдяки європейським партнерам судово-експертні установи України отримали 3D-сканери, за допомогою яких досліджують зруйновані об'єкти житлової, промислової та дорожньої інфраструктури.

Наведемо ще один приклад міжнародної матеріально-технічної підтримки: Офіс Генпрокурора України (за сприяння Мін'юсту) спільно з Тимчасово повіреним у справах Французької Республіки в Україні Бенджаменом Рорігом передали ННЦ ICE унікальну мобільну лабораторію для експрес-аналізу ДНК загиблих, виявлених у місцях масових поховань. Масштаби скоєних окупантами злочинів величезні: населення Бучі, Ірпеня, Маріуполя, Ізюма та багатьох інших міст і селищ України зазнало масового геноциду. Використання мобільної лабораторії працівниками ННЦ ICE на замовлення правоохоронних органів — безцінна допомога для ідентифікації невпізнаних жертв геноциду, що підтверджують європейські спостерігачі. Міжнародну співпрацю втілено також у спільних проектах з європейськими установами *Panacea Cooperative Research* та *ARTEC Europe*: фахівці ННЦ ICE успішно застосовують надане іноземними партнерами програмне забезпечення *Skeleton-ID* для ідентифікації особи (черепно-лицьового накладання, порівняння облич, біологічного профілювання та порівняльної рентгенографії) тощо.

Існує проблема, пов'язана із необхідністю спростити в законодавстві України процедуру залучення іноземних судових експертів для виконання судових експертиз у нашій державі. Так, у Моніторинговому звіті Мін'юсту України за 2022 рік¹⁷ виокремлено три нагальні проблеми: 1) залучення іноземних експертів до проведення судових експертиз в Україні; 2) результати судових експертиз, проведених за кордоном; 3) збереження документів в умовах воєнного і/або надзвичайного стану. Зокрема, запропоновано врегулювати колізію

17 Моніторинговий звіт-2022: судово-експертна діяльність та банкрутство / Мін'юст України : офіц. вебсайт. 08-02-2023. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/monitoringoviy-zvit-2022-sudovo-ekspertna-diyalnist-ta-bankrutstvo> (дата звернення: 02.09.2023).

між положеннями Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах¹⁸ і протоколів до неї та ст. 571 Кримінального процесуального кодексу України¹⁹ (далі — *КПК України*).

На нашу думку, оскільки порядок кримінального провадження обумовлено винятково кримінальним процесуальним законодавством, необхідно вдосконалити також норми профільного Закону, який у частині міжнародної співпраці містить відповідні норми. Так, згідно із ч. 1 ст. 23 «Залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз» цього Закону, «керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України»²⁰. Натомість за нормами КПК України керівник експертної установи взагалі не має права залучати експерта іноземної держави, оскільки це не належить до компетенції цього керівника: його функція — організувати діяльність судових експертів очолюваної ним установи, а не залучати фахівців іноземних держав. Залучення судового експерта — виняткова компетенція особи (органу), що призначає судову експертизу. Отже, наведене питання потребує нормативно-врегулювання.

Останній блок нашого наукового дослідження присвячено аналізу науково-дослідних робіт (далі — *НДР*) за Планом науково-дослідних робіт науково-дослідних установ судових експертиз (далі — *НДУСЕ*) Мін'юсту України на 2023 рік в аспекті ознак доцільності виконання роботи в умовах воєнного стану або в умовах післявоєнного відновлення держави.

Перша тема наукової роботи, про яку йтиметься, стосується розроблення науково-методичного посібника «Концептуальні засади судової експертології». Начебто тема має суто теоретичний характер і може виникнути питання: чи на часі сьогодні розробляти основи теорії судової експертизи? Однак усім відомий афоризм про те, що практика без теорії сліпа, а теорія без практики — мертва й безплідна. Цей науково-методичний посібник міститиме комплексний аналіз досліджень провідних науковців та узагальнення експертної практики з проблем судової експертології і її окремих теорій; методології судово-експертної діяльності; процесу експертного дослідження та його стадій; судово-експертних методик, їхньої типізації й реєстрації; стандартизації судово-експертної діяльності; профілактичної діяльності судового експерта; форми та змісту висновку судового експерта, його оцінювання й використання в судочинстві; правового, організаційного й інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності; експертної дидактики та психологічних основ

18 Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 20 квітня 1959 року) : ратифік. із заявами і застережен. Законом України від 16.01.1998 р. № 44/98-ВР (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата звернення: 02.08.2023).

19 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.08.2023).

20 Про судову експертизу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 02.09.2023).

експертної діяльності, зокрема, в умовах воєнного стану та нових викликів експертному забезпеченню правосуддя України.

Розроблення методичних рекомендацій і тестових завдань для електронної системи проведення автоматизованого тестування осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, украї необхідно для підвищення ефективності експертного забезпечення правосуддя затребуваними експертними спеціальностями, потреба у спеціальних знаннях із яких із часом тільки зростатиме. Використання тестової системи складання кваліфікаційних іспитів суттєво підвищить ефективність підготовки судових експертів в умовах війни.

Не менш важливим є розроблення методичних рекомендацій щодо впровадження вимог міжнародних стандартів до обладнання для проведення досліджень у судово-експертних установах України. Саме в умовах воєнного стану, коли ми отримуємо новітнє обладнання від іноземних партнерів, важливо тримати на високому науковому рівні питання акредитації судово-експертних установ відповідно до міжнародних стандартів.

Розроблення Довідника професійних компетентностей судових експертів (зокрема, в умовах воєнного стану) дасть змогу чітко визначити компетентності судових експертів, стандартизувати й уніфікувати вимоги до професії судового експерта за конкретними експертними спеціальностями. Як в умовах війни, так і під час повоєнного відновлення держави це дуже важливо, адже питання компетенції експерта є основоположними під час оцінювання результатів будь-якого судово-експертного дослідження.

Запланований методичний посібник для експертів-лінгвістів із теоретичних і методичних положень лінгвістичної експертизи стосується проведення семантико-текстуальних досліджень мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди, надважливих питань боротьби із корупцією, які не втратили своєї актуальності в умовах воєнного стану.

Удосконалення методики судово-авторознавчої (семантико-текстуальної) експертизи, комплексного психолого-лінгвістичного дослідження у кримінальних провадженнях щодо спричинення шкоди інформаційній безпеці держави (зокрема, в умовах воєнного стану) складно переоцінити. Розроблення сучасних рекомендацій щодо технології комплексного психолого-лінгвістичного судово-експертного дослідження інформаційних повідомлень із метою встановлення їх впливу на свідомість і поведінку осіб є надзвичайно актуальним для інформаційної безпеки держави. Результати цієї роботи стануть у пригоді науковцям і судовим експертам, які проводять дослідження на базі інтеграції спеціальних знань, що мають значення для застосування заходів протидії маніпуляціям масовою свідомістю. Результати НДР мають бути реалізовані під час проведення комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз у судово-експертних установах Мін'юсту, СБ, МВС України.

Сьогодні поряд із активними бойовими діями росії проти України, яка захищає свої території від агресивного повномасштабного вторгнення, існує ще одна війна, до якої вдається нападник,— це війна інформаційна. Лінгвістична експертиза, починаючи з 2014 року, стоїть на захисті інформаційного

простору України, розв'язуючи як питання, пов'язані із поширенням відомостей, що загрожують безпеці української державності (пропаганда війни, заклики до повалення влади й конституційного ладу та до порушення територіальної цілісності, розпалювання ворожнечі й ненависті), так і питання щодо встановлення авторства таких матеріалів, а також виявлення впливу різноманітних збивальних чинників на авторів під час складання проблемних текстів. Для успішної боротьби з поширенням шкідливої інформації необхідно знайти її адресантів, важливо також установити авторів проблемних повідомлень і позбавити їх можливості складати злочинні тексти. Зважаючи на те що підозрювані часто відмовляються від свого авторства або пояснюють, що створювали їх під тиском з боку інших осіб або під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин, допомогти з'ясувати істину може саме вдосконалена методика діагностичної авторознавчої експертизи із розробленим інструментарієм для розв'язання питань щодо впливу різноманітних збивальних чинників на автора невеликого за обсягом тексту (зокрема, друкованого).

Методика «Судово-авторознавча ідентифікаційна експертиза» допоможе в умовах війни встановлювати авторів анонімних документів або будь-яких інших текстів у засобах масової інформації тощо, які впливають на формування свідомості читачів або слухачів, і сприятиме розробленню системи заходів боротьби зі злочинами про інформаційну безпеку держави.

Актуально також розроблення методики почеркознавчого дослідження схожих підписів осіб з однаковими прізвищами та методики проведення багатооб'єктних судових почеркознавчих експертиз. В умовах воєнного стану це

дасть змогу розробити методологію почеркознавчих досліджень, потреба на які значно зросла під час розслідування тяжких воєнних злочинів.

Безумовно, методика визначення способів виготовлення підроблених купюр в умовах воєнного стану сприятиме розв'язанню питання підроблення грошей. Явище фальшування грошових знаків суттєво поширене під час війни через постійну міграцію населення України.

Методика комплексного дослідження ікон з окладами міститиме алгоритм визначення вартості ікон під час обчислення розміру шкоди, завданої російським вторгненням, їх справжності й належності до культурних цінностей. Ікони часто є об'єктами кримінальних правопорушень: незаконного переміщення через кордон, крадіжок, підробок тощо. Особливу актуальність такі злочини набули під час війни, коли російські загарбники їх розшукують і викрадають з особливим цинізмом.

У галузі судової трасології не втратило актуальності дослідження приладів обліку газу: у розроблюваній методиці вдосконалено перелік питань, розв'язуваних судово-трасологічною експертизою з дослідження приладів обліку газу; розроблено комплекс прийомів і методів дослідження цих об'єктів під час розв'язання діагностичних та ідентифікаційних завдань; узагальнено практичний досвід, здобутий під час проведення експертиз та експертних досліджень за цією тематикою. Вивчення й аналіз інформації, наданої заводами-виробниками України, які випускають прилади обліку спожитого газу, дасть змогу в умовах воєнного стану більш ефективно розслідувати розкрадання газу як у приватних оселях, так і на підприємствах і в організаціях, та компенсувати державі вкрадені кошти.

Розроблення методичних рекомендацій із криміналістичного дослідження виробів, конструктивно схожих зі старовинною зброєю, в умовах воєнного стану сприятиме боротьбі з незаконним обігом холодної зброї. Це також стосується методики комплексного дослідження японської холодної зброї, яка належить до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення. Ця методика в умовах воєнного стану допоможе визначити розмір шкоди, завданої музеям і приватним колекціям злочинними діями окупантів.

Будь-які дослідження науковців у галузі судової вибухотехнічної експертизи, безумовно, вельми актуальні в умовах війни. Створення науково-методичного посібника з відображенням технічної інформації про заряди вибухових речовин, інженерні міни, боеприпаси й засоби приведення їх у дію, які мають на озброєнні силові відомства України та держави пострадянського простору, стане надійним інструментом дослідження таких об'єктів, адже під час війни їх дослідження набуває масового характеру. Із тих самих причин науково-методичний посібник із технічною інформацією про спеціальні піротехнічні засоби промислового виготовлення сприятиме діагностуванню названих засобів, які сьогодні перебувають у незаконному обігу. Не менш актуальним вважаємо розроблення проекту ДСТУ «Судова вибухотехнічна експертиза. Терміни та визначення понять», що в умовах воєнного стану допоможе уніфікувати та стандартизувати за міжнародними вимогами процедури судових вибухотехнічних досліджень.

Методичні рекомендації з дослідження автентичності цифрових зображень на основі штучного інтелекту дадуть змогу визначати електронний

монтаж будь-яких цифрових зображень, що до сьогодні залишається доволі проблематичним у всьому світі. Це підвищить ефективність розслідування злочинів про підроблення зображень, зафіксованих на цифрових носіях. До того ж в умовах воєнного стану вельми актуальною є загальна методика ідентифікації особи за усним мовленням, створення якої сприятиме ідентифікації осіб, які промовили певні тексти у ЗМІ або під час інших видів комунікації.

У галузі криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів до виконання також заплановано актуальну тематику НДР. Методика криміналістичного дослідження змінених світлих нафтопродуктів, що ґрунтується на взаємозв'язку між їхнім складом і динамікою змін у часі, є важливим інструментом боротьби із розкраданням бензинів та інших видів палива, що набуло масового характеру під час війни. Методика ідентифікації анаболічних стероїдів, що ґрунтується на використанні комплексу хімічних та інструментальних методів, сприятиме запобіганню незаконного обігу заборонених речовин як серед цивільного населення, так і у військових формуваннях.

Використання методики дослідження об'єктів біологічного походження сприятиме підвищенню ефективності досліджень біологічних об'єктів, зокрема зерна та зернопродуктів, масове розкрадання якого спостерігаємо з боку російського агресора. Комплексна методика дослідження тютюну й тютюнових виробів дасть змогу застосувати сучасні методичні підходи для діагностування й ідентифікації під час розслідування контрабанди та інших правопорушень у сфері обігу тютюну й тютюнових виробів, скоєння яких почастишали під час війни. Методика судово-біологічного дослідження луски прісноводних

і морських риб стане у пригоді судовим експертам в умовах воєнного стану для обчислення розміру матеріальної шкоди, завданої прісноводним і морським водоймам України ракетними ударами, авіабомбардуваннями й артобстрілами як у заповідних зонах, так і в зонах рибного промислу.

ДНК-аналіз — затребуваний під час війни метод досліджень для ідентифікації тіл загиблих. Методичні рекомендації із проведення судової молекулярно-генетичної експертизи з використанням кріоконсервування біологічного матеріалу людини в умовах воєнного стану допоможуть ідентифікувати як жертв артобстрілів і бомбардувань, залишки яких виявлено під час розбирання завалів, так і живих осіб.

Методики інженерно-транспортних експертиз дадуть змогу уніфікувати й систематизувати методичні основи дослідження дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП), які стаються під час пересування як цивільного транспорту, так і військових машин та механізмів дорогами України під час війни.

У сфері судової інженерно-транспортної експертизи заплановано розроблення методичних рекомендацій з експертного дослідження параметрів гальмування сучасних тролейбусів на сухому й мокрому асфальтобетонному покритті. В умовах воєнного стану це сприятиме дослідженню питань механізму ДТП міського електротранспорту в разі його пошкодження внаслідок військових дій.

У галузі судової інженерно-транспортної експертизи також передбачено розроблення методичних рекомендацій з експертного дослідження параметрів гальмування транспортних засобів категорії М1 з електричною та гібридною силовими установками, що дасть змогу визначити механізм ДТП (зокрема, тих,

що сталися на вулицях і дорогах, пошкоджених унаслідок бомбардувань та ракетних ударів).

Фахівці-пожежотехніки планують розробити методичні рекомендації з дослідження пожеж на транспортних засобах шляхом використання магнітно-індукційного методу в умовах воєнного стану, що створить надійний інструментарій для дослідження наслідків пожеж на транспорті в результаті артобстрілів, авіабомбардувань і ракетних ударів.

Розроблення методики проведення судових експертиз зі встановлення відповідності забудови водних об'єктів і земель, що належать до водного фонду, вимогам нормативних актів, в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни сприятиме окресленню критеріїв такої відповідності й ухваленню обґрунтованих рішень про надання коштів на ці забудови.

В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни впровадження в експертну практику результатів розроблюваних методик з визначення якості будівельно-монтажних та будівельних робіт, установлення їх фактичних обсягів і вартості за звітною документацією, а також залежності між ремонтно-будівельними роботами й пошкодженнями суміжних приміщень дасть змогу визначити необхідні критерії відповідності таких робіт за названими параметрами, що сприятиме ухваленню обґрунтованих рішень про надання коштів на ці забудови та проведенню судових експертиз на якісно новому рівні.

Методика проведення судових земельно-технічних експертиз у справах, пов'язаних із розподілом земельних ділянок сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни, дасть змогу використати науково

обґрунтовані критерії для встановлення меж земельних ділянок (зокрема, пошкоджених внаслідок артобстрілів і ракетних ударів).

Методика комплексного експертного дослідження в разі створення загрози життю людей або настання інших тяжких наслідків під час експлуатації автомобільних заправних, газозаправних станцій і газозаправних пунктів унаслідок недотримання нормативно-технічних вимог, в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни сприятиме розв'язанню питання відповідності нормативно-технічним вимогам до експлуатації заправних станцій, пошкоджених через військові дії росії проти України.

Методичні рекомендації із проведення судових електротехнічних експертиз електронно-механічних та електронних приладів обліку спожитої електричної енергії ґрунтуються на результатах узагальнення здобутого фахівцями НДУСЕ Мін'юсту України практичного досвіду. Завдяки інформації, отриманій від заводів — виробників індикаторів впливу постійного магнітного поля і електронно-механічних приладів обліку споживання електричної енергії із захистом від дії постійного магнітного й електромагнітного поля, стане можливим уніфікувати підхід до комплексного електротехнічного та трасологічного дослідження приладів обліку. Заплановано створити алгоритм дій судових експертів для проведення судових експертиз за наслідками пошкоджень об'єктів підвищеної небезпеки під час війни.

Методичні рекомендації з дослідження немеханічного впливу на роботу засобів обліку електричної енергії з метою розв'язання ситуаційних і діагностичних завдань в умовах воєнного стану стане надійним інструментом для виявлення розкрадань електричної

енергії через немеханічний вплив на засоби обліку, що допоможе повернути в бюджет держави кошти за незаконне використання електроенергії як під час війни, так і в період післявоєнного відновлення країни.

Судова теплотехнічна експертиза — нещодавно започаткований за ініціативи фахівців ННЦ ІСЕ новий вид досліджень, тому запропонована методика експертного дослідження теплотехнічного устаткування є вельми актуальною. В умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення житлової та промислової інфраструктури впровадження нової методики сприятиме розв'язанню питань відповідності температурних режимів роботи теплотехнічного обладнання.

Експертиза електронних комунікацій гостро відчуває дефіцит у науково-методичному забезпеченні, тому розроблення рекомендацій із дослідження апаратних і програмних засобів, які використовують для термінації голосового трафіку, в умовах воєнного стану сприятиме виявленню порушень у цій складній сфері.

Науково-методичні рекомендації із дослідження стану управління небезпечними відходами на підприємстві стануть міцним підґрунтям експертного забезпечення розслідування злочинів у сфері екології та сприятимуть скороченню строків проведення судових інженерно-екологічних експертиз, підвищать їхню результативність, забезпечать повноту досліджень і збагатять можливості цього виду експертиз в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення держави.

Ще одну НДР екологічної спрямованості присвячено аналізу інструментально-лабораторними методами кількісних та якісних параметрів викидів забруднювальних речовин зі

стаціонарних джерел і концентрації забруднювальних речовин в атмосферному повітрі. В умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови країни ця наукова тема сприятиме виробленню алгоритмів дій судових експертів під час визначення відповідності екологічних показників вимогам до концентрації забруднювальних речовин в атмосферному повітрі за наслідками використання хімічної зброї, забороненої законами та звичаями війни.

Цьогоріч науковці в галузі судово-економічної експертизи спрямували свої пошуки за трьома напрямками експертних досліджень: 1) оподаткування окремих операцій з основними засобами в умовах воєнного стану; 2) використання бюджетних коштів в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни; 3) проведення судово-економічних експертиз із урахуванням висновків інших видів експертиз. Це розширить можливості судово-економічних досліджень у питаннях недоотримання Держбюджетом доходів унаслідок військових дій російського агресора.

Методичні рекомендації з питань проведення судово-товарознавчих експертиз у справах про захист прав споживачів (доцільність застосування загальноприйнятих підходів і методів залежно від обставин справи в умовах воєнного стану) покликані запобігти порушенням прав споживачів. Це питання особливо гостро постає під час війни, коли певною мірою послаблено контроль за якістю продукції.

В умовах воєнного стану методичні рекомендації з визначення вартості певних видів риби та морепродуктів під час проведення судово-товарознавчих експертиз сприятимуть виробленню надійних алгоритмів експертного дослідження названої продукції, яка не відповідає вимогам щодо якості внаслідок

порушень, пов'язаних зі злочинними діями окупантів.

Методичні рекомендації з питань проведення судових транспортно-товарознавчих експертиз міського електротранспорту дадуть змогу обчислювати розмір шкоди, завданої транспортній інфраструктурі нашої держави незаконними діями агресора.

Актуалізація методики автотоварознавчої експертизи з оцінювання колісних транспортних засобів і їх складових, увезених на митну територію України в умовах воєнного стану та в період подальшого післявоєнного відновлення країни, сприятиме визначенню розміру шкоди, завданої власникам колісних транспортних засобів унаслідок їх пошкодження через артобстріли й авіабомбардування рашистів.

Ще одна цікава тема пов'язана зі створенням методичних рекомендацій із дослідження творів образотворчого мистецтва як об'єктів авторського права. У галузі досліджень об'єктів інтелектуальної власності це стане вагомим важелем превенції порушення авторських прав в умовах рашистської агресії.

Судова психологічна експертиза під час війни належить до одного з найбільш затребуваних досліджень. Методичні рекомендації з проведення судово-психологічних досліджень за злочинами, учиненими групою осіб в умовах воєнного стану, сприятиме розслідуванню групових злочинів, скоєних колаборантами.

Стануть у пригоді також методичні рекомендації щодо психологічного дослідження потерпілих у кримінальних справах, пов'язаних із домашнім насильством: вони дадуть змогу з'ясувати фактичні дані й обставини справи із домашнього насильства під час війни.

Актуальною є методика судово-психологічної експертизи неповнолітніх

підозрюваних (обвинувачених) в умовах воєнного стану. Результати наукових досліджень у цьому напрямі — це певний запобіжник злочинних дій, скоєних зазначеною категорією осіб під час війни.

Не менш важливою для реалізації в експертній практиці є методика для експертів-психологів з метою вдосконалення організаційних основ проведення судово-психологічної експертизи емоційного стану фізіологічного афекту, яка в умовах воєнного стану сприятиме встановленню фактичних даних щодо особистості (зокрема, воєнного злочинця).

Науковці в галузі судової психології також спрямували свої зусилля на розроблення методичних рекомендацій щодо психологічного аналізу вихідних даних під час проведення судової психологічної експертизи в умовах воєнного стану. Вироблені завдяки цій НДР диференційні підходи дадуть змогу визначати спроможність або неспроможність вихідних даних за обставинами воєнних злочинів.

В умовах воєнного стану та після воєнного відновлення країни розроблення науково-методичного посібника «Методологія судово-психологічного дослідження» сприятиме виробленню потужного методологічного інструментарію застосування спеціальних психологічних знань під час розслідування воєнних злочинів.

Не відстають у справі науково-методичного забезпечення й фахівці в галузі судової мистецтвознавчої експертизи. Розроблення методики дослідження об'єктів, що містять комуністичну та націонал-соціалістичну (нацистську) символіку, удосконалення методичних основ проведення та призначення судово-мистецтвознавчих експертиз таких об'єктів в умовах воєнного стану сприятиме виявленню об'єктивних фактич-

них даних щодо складу злочинів, скоєних під час війни.

Історико-археологічна експертиза також є надбанням спеціалістів ННЦ ІСЕ: саме за їхньою ініціативою започатковано цей напрям судово-експертної діяльності. Методика комплексного дослідження об'єктів археологічної спадщини з метою визначення збитків, завданих державі в разі їхнього пошкодження або руйнування в умовах військових дій, є надважливим завданням для обчислення збитків від незаконних дій агресора, завданих об'єктам археологічної спадщини.

Цілком зрозуміло, що військова експертиза прямо пов'язана із розв'язанням питань експертного забезпечення правосуддя під час війни. Так, методичні положення, якими послуговуватимуться для виконання судових військових експертиз із застосування автомобільної та бронетанкової техніки військових формувань, стануть важливим чинником для визначення фактів та обставин справи. Уперше для проведення судових військових експертиз за спеціальністю 16.1 «Військові дослідження» буде розроблено методика визначення (із військової та технічної позицій) відповідності встановленого нормативними документами порядку застосування автомобільної та бронетанкової техніки військових формувань. Результати роботи мають бути використані в діяльності експертних установ Мін'юсту, СБ і МВС України.

Методика виконання судових військових експертиз щодо розслідування випадків авіаційних подій, пошкодження повітряних суден і літальних апаратів Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань в умовах воєнного стану дасть змогу встановлювати фактичні дані й обставини справи під

час розслідування злочинів, скоєних, зокрема, під час військових дій.

Запровадження в експертну практику методичних рекомендацій і алгоритму дій судового експерта під час виконання судових військових експертиз за участю спеціалістів із військових досліджень щодо відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб Збройних сил України та інших військових формувань вимогам із забезпечення протиповітряної оборони місць зберігання ракет, боеприпасів та інших засобів ураження на арсеналах, базах і складах в умовах воєнного стану сприятиме об'єктивному розслідуванню незаконних дій військових суб'єктів у сфері протиповітряної оборони.

Військові фахівці також працюють над методичними рекомендаціями з питань запровадження положень із планування, застосування, управління та забезпечення Збройних сил України з урахуванням вимог стандартів НАТО, що в умовах воєнного стану допоможе експертним шляхом визначати відповідність діяльності у цій сфері згаданим стандартам.

Судова гемологічна експертиза є доволі новим напрямом експертних досліджень, уперше запроваджених на базі ННЦ ІСЕ. Гемологи розробляють методичні рекомендації із проведення судово-гемологічних досліджень дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного походження, а також діамантів. Ці напрями науково-методичного забезпечення в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни допоможуть з'ясувати розміри збитків від незаконних дій російського агресора, пов'язаних із розкраданнями дорогоцінного каміння. Водночас триває робота зі створення науково-методичного посібника «Судово-гемологічна експертиза: теоретико-правові та орга-

нізаційні засади». Безумовно, в умовах воєнного стану цей посібник стане надійним регулятором методичних положень із дослідження об'єктів судово-гемологічної експертизи як предмета злочинів російських військових під час окупації мирних територій України.

Наприкінці зауважимо, що судово-ветеринарну експертизу в системі НДУСЕ Мін'юсту України також уперше започатковано в ННЦ ІСЕ. Запланована до виконання методика хіміко-токсикологічного аналізу об'єктів судово-ветеринарної експертизи в умовах воєнного стану дасть змогу з'ясувати фактичні дані й обставини справи щодо жорстокого поводження з тваринами внаслідок застосування російськими військовими хімічної та іншої зброї. Доволі затребуваними експертною практикою є методики судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини та трупів тварин за їх різних станів і видів смерті в умовах війни. Використання цих методик сприятиме об'єктивному розслідуванню злочинів із жорстокого поводження з тваринами під час військових дій і встановленню причин настання смерті тварин.

Висновки

За результатами проведеного нами дослідження можна дійти наведених далі висновків. За своєю сутністю метод дослідження є сукупністю прийомів, способів та операцій практичних і теоретичних дій людини, спрямованих на пізнання об'єкта. У працях представників іноземних наукових шкіл переважає тенденція не розмежовувати методологію й методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких ґрунтується до-

слідження та на підставі яких дослідник обирає сукупність пізнавальних засобів, методів і прийомів дослідження. Інша важлива підстава для диференціювання методів — розподіл за ступенем їхнього впливу на збереження об'єктів судової експертизи. Доведено, що міжнародна допомога сприяє прогресивному розвитку судової експертизи, водночас наголошено на необхідності внесення змін у національне законодавство для врегулювання питань залучення іноземних судових експертів. Аргументовано доцільність виконання наукових тем методичного характеру в умовах воєнного стану або в умовах післявоєнного відновлення держави. Автори доводять свою позицію щодо актуальності виконання наукових тем саме у зв'язку із російською агресією проти України.

Scientific activity in the field of forensic science is the methodology basis forensic researches under martial law

Aleksandar Ivanović,

Ella Simakova-Yefremian, Yevhen Pivnov

In its essence, research method is a pool of techniques, methods and operations of practical and theoretical actions of person aimed at learning about an object. Foreign scientific schools often do not distinguish between methodology and research methods. Domestic scientific tradition considers methodology as a teaching about scientific method of cognition or as a system of scientific which principles research is based and on which determining totality of its cognitive means, methods and techniques. Another important basis for differentiating methods is the division by the degree of their influence on preservation of objects of forensic examination. The purpose of this work (for which achievement general scientific, separate and special methods are applied) is to investigate the issues of methodology of forensic science, methods and

techniques of expert research in the conditions of martial law and global threats related to crimes of Russian aggressor against Ukraine. Analysis of terms and concepts was carried out, their own definitions were proposed and the need to improve the scientific and methodological provisions of forensic expert activity was emphasized. Despite objective problems associated with martial law, scientists and experts of the system of forensic science institutions of Ukraine persistently continue their scientific activities, since specific expertise application in the form of expert conclusion is a guarantee of expert provision of justice in the state. At the same time, solution of forensic examination tasks should be based on a reliable, modern scientific and methodical base requiring scientific research on theoretical and methodological issues. Analysis of regulatory control of accounting of forensic science methods was carried out. According to results of consideration of issues of international cooperation in the field of forensic science during the war, urgent problems were singled out, including involvement of foreign experts in conducting forensic examinations in Ukraine which requires regulatory control in the Law of Ukraine "On Judicial Examination". The R&D topic of (on the example of National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute») related to the challenges of the war was studied that confirmed relevance of issues raised for the modern stage of development of forensic science.

Keywords: forensic science; methodology; methods; method; forensic expert activity; scientific and methodological support.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні

даних, рішення про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча Елла Сімакова-Єфремян є головною редакторкою, а Александар Іванович — членом редакційної колеї збірника, жоден з них не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Bachynin, V. A., Zhuravskiy, V. S., Panov, M. I. (2003). *Filosofia prava* [Philosophy of law]: slovnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Bailenson, J. N., Beall, A. C., Loomis, J., Blascovich, J., Turk, M. (2005). Transformed Social Interaction, Augmented Gaze, and Social Influence in Immersive Virtual Environments. *Human Communication Research*. Vol. 31. No. 4. URL: https://www.academia.edu/2846170/Transformed_social_interaction_augmented_gaze_and_social_influence_in_immersive_virtual_environments.
- Bulkat, M. S. (2014). *Zovnishni funktsii Ukrainy ta tendentsii yikh rozvytku* [External functions of Ukraine and trends in their development] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Cappella, J. N. & Pelachaud, C. (2002). Rules for responsive robots: Using human interactions to build virtual interactions // Vangelisti A. L., Reis H. T. & Fitzpatrick M. (Eds.). *Stability and change in relationships*. Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9780511499876.018.
- Craig, R. T. (1978). Cognitive science: A new approach to cognition, language, and communication. *Quarterly Journal of Speech*. No. 64.
- Craig, R. T. (1999). Communication theory as a field. *Communication Theory*. No. 9 (2).
- Derzhavna polityka u sferi ubezpechennia dorozhnoho rukhu: teoriia, zakonodavstvo, praktyka [State policy in the field of road safety: theory, legislation, practice] (2021) : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 05.11.2021) / uklad.: A. V. Kalinina ; NDI vyvch. problem zlochyn. im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy. Kharkiv. DOI: 10.31359/978-966-998-313-8 [in Ukrainian].
- Filosofia prava [Philosophy of law] (2009) : navch. posib. / za red. O. H. Danyliana. Kyiv [in Ukrainian].
- Gross, G. (2021). *Rukovodstvo dlya sudebnykh sledovatelej kak sistema kriminalistiki* [Guide for forensic investigators as a system of criminalistics]. Kiev [in Russian].
- Halaka, S. P. (2006). *Yaderne nerozpovsiudzhennia u svitovii praktytsi* [Nuclear non-proliferation in global practice] : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kendon, A. (1970). Movement Coordination in Social Interaction: Some Examples Described. *Acta Psychologica*. No. 32 (2). DOI: 10.1016/0001-6918(70)90094-6.
- Kolesnichenko, A. N. (1988). *Obshie polozheniya metodiki rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij* [General provisions of investigation methodology of certain types of criminals] // Lisichenko V. K., Goncharenko V. I., Saltevskej M. V. i dr. *Sovetskaya kriminalistika. Metodika rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij* [Soviet criministics. Methods of investigation of certain types of criminals] / pod red. V. K. Lisichenko. Kiev [in Russian].
- Koziubra, M. I. (2010). *Pravorozuminnia: poniattia, typy ta rivni* [Legal understanding: concepts, types and levels]. *Pravo Ukrainy*. № 4. URL: https://www.pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravoukr_2010_4/ [in Ukrainian].
- Kyrylenko, I. S. (2014). *Lokalna normotvorchist v suchasnomu suspilstvi: teoretyko-pravovi aspekty* [Local rule-making in modern society: theoretical and legal aspects] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Lee, K. M. & Nass, C. (2004). The Multiple Source Effect and Synthesized Speech: Doubly-Disembodied Language as a Conceptual

- Framework. *Human Communication Research*. No. 30 (2). DOI: [10.1093/hcr/30.2.182](https://doi.org/10.1093/hcr/30.2.182).
- MacLeod, C. M. (1991). Half a century of research on the Stroop Effect: An integrative review. *Psychological Bulletin*. No. 109 (2). DOI: [10.1037/0033-2909.109.2.163](https://doi.org/10.1037/0033-2909.109.2.163).
- Mala entsyklopediia teorii derzhavy i prava* [Small encyclopedia of the theory of the state and law] (2010) / za zah. red. Yu. L. Boshytskoho. Kyiv [in Ukrainian].
- Manzhul, I. V. (2012). Vyznachennia metodiv piznannia v naukovi literaturi [Definition of cognition methods in scientific literature]. *Biuleten Ministerstva yustytysii Ukrainy*. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_11_4 [in Ukrainian].
- Medin, D. L., Ross, B. H., Markman, A. B. (2001). *Cognitive Psychology*. 3rd ed. Austin, TX.
- Metodolohiia / Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Methodology / Academic explanatory dictionary of Ukrainian language] (1973) : v 11 t. // za red. I. K. Bilodida. Kyiv, 1970—1980. T. 4. URL: <http://sum.in.ua/s/Metodologhija> [in Ukrainian].
- Miller, G. A. (2003). The cognitive revolution: a historical perspective. *Trends in Cognitive Sciences*. Vol. 7. Is. 3. DOI: [10.1016/S1364-6613\(03\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(03)00029-9).
- Monitorynhovyi zvit-2022: sudovo-ekspertna diialnist ta bankrutstvo* [Monitoring report-2022: forensic activity and bankruptcy] / Min'just Ukrainy : ofits. vebseit. 08-02-2023. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/monitoringoviy-zvit-2022-sudovo-ekspertna-diyalnist-ta-bankrutstvo> [in Ukrainian].
- Pivnov, Ye. (2022). Adaptatsiia do vyklykiv viiny priorytetnykh napriamiv naukovykh doslidzhen u sferi sudovoi ekspertyzy [Adaptation to the challenges of war of priority areas of scientific research in the field of forensic science]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu* : mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 16.12.2022). Kyiv. URL: https://m3rkxutm8pk3eqapl5ynjvb3gtps8uao.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/konf_4_kndise_2022.pdf [in Ukrainian].
- Pivnov, Ye. (2022). Deiaki aspekty rozshyrennia mezh predmetu dorozhno-tekhnichnoi ekspertyzy v umovakh viiny ta vidnovlennia Ukrainy u povoiennyi period [Adaptation to the challenges of war of priority areas of scientific research in the field of forensic science]. *Aktualni pytannia sudovo-ekspertnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu ta povoiennyi period* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Odesa — Lviv, 28.09.2022). Lviv. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/174.pdf> [in Ukrainian].
- Pivnov, Ye. (2022). Problemni pytannia ekspertnykh doslidzhen iz vyznachennia shkody ta vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii [Problematic issues of forensic research on determining damage and compensation for damages caused to Ukraine as a result of the armed aggression of Russian Federation]. *Problematyka dokumentalnoho oformlennia, vyznachennia shkody ta vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh Ukraini ta yii hromadianam vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii* : tezy nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22.06.2022). Kharkiv. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf [in Ukrainian].
- Pivnov, Ye. (2023). Do problem metodychnoho zabezpechennia sudovoi dorozhno-tekhnichnoi ekspertyzy pid chas viiny [To the issues of methodical provision of forensic road examination during the war]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvil. vydat. uchen.: 95-rich. vid dnia narodzh. L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannia») i 105-rich. vid dnia narodzh. M. V. Saltevs'koho (Kharkiv, 19.05.2023). Kharkiv. URL: [https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023-tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20\(1\)-181-360.pdf](https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023-tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20(1)-181-360.pdf) [in Ukrainian].
- Pivnov, Ye. O. (2021). Do pytannia ekspertnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochnyiv u sferi budivnytstva dorih [On the issue of expert provision of investigation of crimes in the field of road construction].

- Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu* : mat-ly III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 15.12.2021). Kyiv. URL: https://kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/aktualni-pytannya-sudovoyi-ekspertologiyi_2021_2.pdf [in Ukrainian].
- Pivnov, Ye. O. (2022). Problem issues of using special knowledge during the investigation of crimes in the field of road construction. *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 7th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/INTERNATIONAL-SCIENTIFIC-INNOVATIONS-IN-HUMAN-LIFE-19-21.01.22.pdf>.
- Rabinovych, P. M. (2009). Katehorii ta zakony dialektyky — aktualnyi instrument suchasnoho pravopiznannia (za materialamy praktyky Strasburzkoho sudu) [Categories and laws of dialectics are a relevant tool of modern jurisprudence (based on practice of Strasbourg Court)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4 (59) [in Ukrainian].
- Rzhevska, V. S. (2003). *Pravo derzhavy na samooboronu v svitli rozvytku yurydychnykh harantii mizhnarodnoi bezpeky* [State right to self-defense in the light of development of legal guarantees of international security] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Sheiko, V. M., Kushnarenko, N. M. (2006). *Orhanizatsiia ta metodyka doslidnytskoi diialnosti* [Management and methodology of research activity] : pidruchnyk. 5-te vyd., ster. Kyiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A., Hlibko, V. M., Dudnikov, A. L., Shevchuk, V. M. (2008). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. V. Yu. Shepitka. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv, URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> [in Ukrainian].
- Shliakhtun, P. P. (2010). *Politolohiia: istoriia ta teoriia* [Political science: history and theory] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2004). *Teoriia i metodolohiia kompleksnoi ekspertyzy kontaktno-slidovoi vzaiemodii ob'ektiv* [Theory and methodology of comprehensive examination of contact-trace interaction of objects] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2006). *Zahalna teoriia sudovoi ekspertyzy yak osnova metodolohii provedennia kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [General theory of forensic science as the basis of methodology of multidisciplinary forensic examinations]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 3 (46). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/720/1/VestnikAprN3_2006.pdf [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2010). Do pytannia pro metody ta metodyky ekspertnykh doslidzhen [On the issue of methods and techniques of forensic researches]. *Suchasni problemy rozvytku sudovoi ekspertyzy* : zb. mat-liv zasid. «kruhl. stolu», prysviach. 10-rich. stvor. Sevast. vid-nia KhNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Sevastopol, 10—11.06.2010). Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2013). *Problemy metodychnoho zabezpechennia kompleksnykh ekspertnykh doslidzhen* [Issues of methodical support of multidisciplinary forensic researches]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 13 [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka* [Multidisciplinary forensic researches: theory and practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and law] : pidruchnyk. Kharkiv. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_948_39072050.pdf [in Ukrainian].
- Stroop, J. R. (1935). Studies of Interference in Serial Verbal Reactions. *Journal of Experimental Psychology*. No. 18. DOI: [10.1037/h0054651](https://doi.org/10.1037/h0054651).
- Sukhonos, V. V. (2014). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and law] : pidruchnyk. Sumy, URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/47858/1/Sukhonos_ml_TDP_uchebnik.pdf [in Ukrainian].

- Thagard, P. (2005). *Mind: Introduction to Cognitive Science*. 2nd ed. London, England.
- Tsekhmistrova, H. S. (2003). *Osnovy naukovykh doslidzhen* [Research basics] : navch. posib. Kyiv, URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-96.html> [in Ukrainian].
- Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. ta in. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of the state and law] : pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. / za red. M. V. Tsvika. Kharkiv, URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf [in Ukrainian].
- Tsyppelius, R. (2004). *Yurydychna metodolohiia* [Legal methodology] / per. R. Kornuta. Kyiv [in Ukrainian].
- Volynka, K. H. (2006). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and law] : navch. posib. 2-he vyd., ster. Kyiv [in Ukrainian].
- Walther, J. B. (1996). Computer-Mediated Communication: Impersonal, Interpersonal, and Hyperpersonal Interaction. *Communication Research*. Vol. 23. Is. 1. DOI: [10.1177/009365096023001001](https://doi.org/10.1177/009365096023001001).

Іванович, А., Сімакова-Єфремян, Е., Півньов, Є. (2023). Наукова діяльність у галузі судової експертизи — основа методології судово-експертних досліджень в умовах воєнного стану. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (32). С. 10–33. DOI: [10.32353/khrife.3.2023.02](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2023.02).